

УДК 94 (4) «20/21»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.6.243>

*Наталія Шевченко, Максим Захарченко**

ЛИТОВСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ «СПІЛЬНА ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО І ПАМ'ЯТЬ РЕГІОНУ СХІДНОЇ ЄВРОПИ»

Анотація: Метою статті є аналіз литовсько-українського наукового проєкту «Спільна історична спадщина Великого князівства Литовського і пам'ять регіону Східної Європи», наголошуючи на актуальності усвідомлення не тільки академічною історичною та дипломатичною спільнотою країн ЦСЄ важливості спільної соціокультурної і політичної спадщини польського, білоруського, литовського та українського народів у часи перебування їх у Великому князівстві Литовському, а й нинішнім їх громадянам, які обрали європейський вектор розвитку. Адже запит громадянського суспільства на звільнення від застарілих міфів російської імперської та радянської історії і повернення призабутої історичної пам'яті вже сформований.

З поставленої мети випливають такі основні завдання: проаналізувати спільні литовсько-українські дослідження спадщини ВКЛ; дослідити історичну роль ВКЛ, акцентуючи увагу на ролі для Півдня України постаті великого князя Вітовта.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, національна ідентичність, регіональна історична пам'ять Східної Європи, державна політика національної пам'яті, литовсько-український науковий проєкт «Спільна історична пам'ять ВКЛ і пам'ять регіону Східної Європи»

Спадщина – ключ до Правди

Реальний стан колективних ідентичностей у кожному соціумі визначається діями суб'єктів цього символічного конструювання – держави, інтелектуалів, громадянського суспільства // П. Нора. Теперішнє, нація, пам'ять. К.: Кліо, 2014.

Актуальність теми повернення до своєї історії та культурної спадщини, формування історичної пам'яті науковцями і громадянським суспільством країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) не викликає сумніву. Про це свідчить міжнародний науковий проєкт з історії цього європейського регіону, ініційований у 2000 р. Інститутом Центрально Східної Європи у Любліні під назвою «Dzieje krajow Europy Srodkowo – Wschodniej», в якому взяли участь і українські історики. Підготовлені у рамках цього проєкту національні версії спільної історії Великого князівства Литовського (ВКЛ) і Речі Посполитої та їх обговорення продемонстрували потребу узгодження концептуальних їх засад з метою створення

* Шевченко Наталія Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5251-6426>; e-mail: nataliashevchenko503@ukr.net

Захарченко Максим Геннадійович – магістр кафедри історії та археології Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна); Поморського університету в Слупську (Слупськ, Польща); ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5251-6538>; e-mail: zakharchenko.maxym@gmail.com

інтегрованої історії ВКЛ і Речі Посполитої як праобразу «європейського спільного дому» XIV-XVIII ст. для багатьох народів (литовців, білорусів, українців, поляків)¹.

Радянська історична наука традиційно надавала Великому князівству Литовському статус завойовника земель Південно-Західної Русі. Події з історії ВКЛ залишались часто малодослідженими, а головне – залишали спотворений наратив в історичних публікаціях.

Власне природним виглядає те, що з розпадом СРСР питання як походження ВКЛ і його роль у розвитку українських та білоруських земель постало у новітньому сучасному концепті. Почали з'являтися дослідницький проєкти з переосмислення феномену ВКЛ як конфедеративної держави власне Литви, Білорусі, так і України. Важливим стало те, що, у ході наукових дискусій 1992-1994 років, було узгоджено концептуальні засади трактування ВКЛ – Литовсько-Руською державою, де русини (українці та білоруси) разом з литовцями на засадах політичного і духовного співробітництва були долучені до процесу розбудови класичних європейських інституцій влади (станово-представницької монархії, парламентської республіки з шляхетською демократією). При цьому вони визнали українців співтворцями цієї держави, залишивши за своїми українськими колегами право визначитися зі своєю «литовською історичною спадщиною»². Відтоді історики Литви та Білорусі виклали не тільки власне бачення історії ВКЛ, а й розпочали узгодження позицій в оцінці вузлових моментів його історії та вкладу кожного з народів у його соціально-політичний і культурний розвиток³.

Чільне місце у дослідженні періоду Великого князівства Литовського на території України посів і Миколаїв. Місто відзначилось діяльністю краєзнавців, котрі за підтримки Почесного Консульства Литовської Республіки провели спільні дослідження. Так, наприклад, у результаті вивчення історії литовської колонізації Західного Надчорномор'я в Чорноморському національному університеті імені Петра Могили у 2018-2020 рр., у рамках кафедральної наукової теми з історії заселення цього південного українського регіону, була опублікована колективна монографія⁴. Важливою стала роль щорічної міжнародної наукової конференції «Ольвійський форум», яка проходить у стінах згаданого університету⁵.

¹ *Яковенко Н.* «Ничого не має бити дорожчого над вольность» // Український гуманітарний огляд. 2002. № 7. С. 11-12; *Шевченко Н.В.* Сучасний проєкт історії Центрально-Східної Європи в історіографії: результати та проблеми // Наукові праці: науково-методичний журнал / ЧДУ імені П. Могили. 2009. Т. 100. Вип. 87: Історичні науки. С. 123-130.

² *Шевченко Н.В.* Білорусько-Литовська держава: новітні підходи сучасної білоруської історіографії // Український історичний журнал. 1997. № 2; *Вирський Д.* Міжнародний Круглий стіл «Історія вивчення Вялікого княства Літоускага у 1991-2003 гг. // Український гуманітарний огляд. 2003. № 9. С. 265-267.

³ *Гудавичюс Е.* История Великого княжества Литовского. С древнейших времен и до 1569 г. М., 2005.; Сагановіч Генадзь. Нарис гісторіі Беларусі від старажытнасці да канца 18 стогоддзя. Мінськ: «Энцыклапедыкс», 2001.; *Бумблаускас А., Ейдинтас А., Куласкаускас А., Тамошайтис М.* Історія Литви кожному. Київ: ТОВ «Балтія друк», 2018. 423 с.; *Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 2.: Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоускага / Ю. Бохан (інш.): рэд.: М. Касцюк (гал. рэд.).* Мінськ: «Современная школа»: «Экоперспектива», 2008. 688 с.

⁴ *Шевченко Н., Мних В., Ясько О.* Вітовщина. Піщинка на одвічному Шовковому шляху. Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2020. 156 с.; *Шевченко Н.В.* Регіональна історична пам'ять Південної України у контексті сучасної державної політики національної пам'яті // Наукові праці: науково-методичний журнал / ЧНУ імені Петра Могили. 2019. Вип. 309. Т. 321: Історія. С. 83-87.

⁵ *Шевченко Н.В.* 2000 км історичної спадщини // Наукові праці: науково-методичний журнал / ЧДУ імені Петра Могили. 2016. Вип. 262. Т. 274: Історія. С. 80-85; *Шевченко Н.В.* Інтегрований проєкт історії

Особливо важливою темою в дослідженні періоду ВКЛ, стала персона великого князя литовського Вітовта (1392-1430), а також, пов'язаної з ним, колонізації Півдня України. Зазначимо, що науковий проект «Литовська доба в історії України», за свідченням А. Бумблаускаса, розпочався у 1999 р. за ініціативи істориків Литви з відкриттям для себе історії Волині та Луцька як резиденції великого князя литовського Вітовта.

Оскільки історія українського Надчорномор'я доби Вітовта (кінець XIV – 30-ті роки XV ст., за відсутністю архівних джерел, була представлена тільки уривчастими свідченнями літописів, і за ним закріпилося означення незаселеного до російської колонізації у XVIII ст. регіону – «Дикого поля», то дослідження останнього було залишено на наступний історичний проект. Останній планувався ще у 2010 р. як більш масштабний дослідницький проект «Спільна історична спадщина ВКЛ і пам'ять регіону Східної Європи», який у 2018 р. отримав підтримку Міністерства закордонних справ Республіки Литва. Його литовсько-українська команда передбачала створення науково обґрунтованої концепції спільного минулого Східної Європи, в якому інтегрується спадщина ВКЛ, наявна у різних політичних і культурних її регіонах.

Водночас цей новий проект не був суто академічним дослідженням, а ставив собі за мету популяризацію досягнень історичної науки, а також орієнтувався на запит сучасної громадськості регіону Східної Європи на відновлення призабутої спільної історичної спадщини часів ВКЛ і формування нової моделі тотожності. Його автори були цілком свідомі того, що «спадщина та історія – це суттєва частина геополітики. А найважливіше – вони дозволяють говорити не з нічого й не з повітря, а від найспільніших тем нашої долі...»⁶.

Книга «Епоха Вітовта в історії України. 1387-1430» є результатом спільної праці українських (Б. Черкас, Д. Ващук) і литовських фахівців (А. Бумблаускас, Г. Кіркене) з історії ЦСЕ XIV-XV ст. Науковцям вдалося реконструювати історичні події, що відбувалися 600 років тому; події, результатом яких стало народження великої держави – Великого князівства Литовського. У центрі уваги дослідників було головне питання: «Вітовт Великий – чому? Чому він Великий, чому нащадки його таким запам'ятали? І чому саме українці зберегли пам'ять про нього як про короля Вітольда?!»⁷.

Українці особливо зацікавились зв'язком Вітовта з Україною в рамках проекту «2000 км історії» (2010). Українські історики вважають, що литовська епоха XIV-XV ст. потребує більш глибокого дослідження. Особливо мало вивчено Північно-Західне Причорномор'я в періоди XII-XVI ст., включаючи фортифікаційні споруди цього регіону⁸.

У 2018-2020 рр. на кафедрі історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили проводилася наукова тема «Чорноморський регіон в історичних процесах»,

Центрально-Східної Європи в сучасній історіографії: результати та проблеми порозуміння // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції «Українсько-польські відносини: до 100-річчя підписання угоди Пільсудський-Петлюра» (у рамках щорічної Міжнародної науково-практичної конференції «Ольвійський форум», 4-7 червня 2020 р.). Миколаїв, 2020.

⁶ Бумблаускас А., Кіркене Г. Епоха Вітовта в історії України: 1387-1430. К: Балтія-Друк, 2020. С. 11.

⁷ Ibid. С. 10-12.

⁸ Буйських С.Б., Ісвлєв М.М. Про осіле населення пониззя Дніпра та Південного Бугу у X-XI ст. // Археологія. 1991. № 4. С. 93-94; Добролюбський А.О., Смирнов І.О. Кочовики Південно-західної України в X-XVII столітті.: монографія. Київ - Миколаїв: Іліон, 2011; Михайлович Г.І., Горбенко К.В., Смирнов О.І., Господаренко О.В., Кузовков В.В. Історія Степового Побужжя: від найдавніших часів до кінця XVIII століття. Навчальний посібник. Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2019. С. 161-167.

де досліджувалася історія Причорномор'я від періоду заселення до сучасності. Миколаївські краєзнавці, особливо члени громадської організації «Вітовське товариство», активно долучаються до цих досліджень і популяризують історію литовського доби, зокрема, історію поселення Вітовка, яке було відоме з XIV до XVIII ст. Ними був створений музей при бібліотеці Корабельного району м. Миколаєва, який зберігає і популяризує спадщину Вітовки, що є серйозною альтернативою новоросійської історії колонізації Півдня. У 2015 р., в розпалі процесу декомунізації, «Вітовське товариство» ініціювало перейменування свого району на Вітовський, а в 2018 р. встановило пам'ятний знак на честь князя Вітовта. З цією метою вони звернулися до Державного архіву Миколаївської області за історичною довідкою щодо точної дати заснування Вітовки, котра в архіві виявилась відсутньою.

Тож автор даної статті, як дослідниця історії ВКЛ і чорноморської політики Вітовта, долучилася до підготовки цієї історичної довідки на основі наявної наукової літератури⁹. Особливо тяжко доводиться і литовським дослідникам – професор Вільнюського університету А. Бумблаускас констатує, що тема України і ВКЛ у Литві довгий час була призабута: «наприкінці XIX ст. про Вітовта серед литовських селян ніхто не пам'ятав! Тільки литовські татари пам'ятали, що мешкали у Литві біля Тракайського замку і м. Вільнюса, що їх сюди переселив з Криму Вітовт!»¹⁰.

Він визнає слабку обізнаність литовських істориків і громадськості Литви в історії південної політики великого князя литовського Вітовта: «тема появи у Литві татар і караїмів зависала у повітрі, як і картина Йонаса Мацкявічуса «Вітовт біля Чорного моря» (1937) і викликали посмішку у відомих істориків»¹¹. Як імперська політика Російської імперії мала для історичної пам'яті згубні результати!

Так, до теми історії України зверталися поодинокі представники литовського й українського національного відродження у XIX ст., однак «після київського історика В.Б. Антоновича з його «Нарисами історії Великого князівства Литовського» (1878), історіографія (ні литовська, ані українська) так і не відповіла на питання: чи був Вітовт на березі Чорного моря?»¹². Щоправда, зазначає А. Бумблаускас, литовські історики в особі Р. Батури у 60-х роках минулого століття повернули призабуту пам'ять походів князя Ольгерда на Сині Води, а вже затим у 1997 р. на честь походів Вітовта на південь і на згадку про переселення ним татар і караїмів з'явилися пам'ятники до 600-ліття появи їх у ВКЛ¹³.

Однак, наголошує литовський історик, похід на Ворсклу і поразка там Вітовта у 1399 р., як і подальша активність його у Надчорномор'ї залишалися незрозумілими. Зокрема, свої сумніви щодо походу Вітовта в землі Причорномор'я висловлював відомий литовський історик Е. Гудавічус, вважаючи, що він, у кращому випадку, був на

⁹ Шевченко Н.В. Західне Причорномор'я у складі Великого князівства Литовського (кінець XIV-XV ст.): до питання про заснування поселень // «Історико-культурна спадщина у контексті відродження самобутності регіонів України». В рамках Всеукраїнської науково-практичної конференції «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» «Могилянські читання – 2018»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2018. С. 68-72.

¹⁰ Бумблаускас А., Кіркене Г. Епоха Вітовта в історії України... С. 39.

¹¹ Ibid. С. 40.

¹² Ibid. С. 41.

¹³ Ibid. С. 42.

дніпровських порогах¹⁴. Однак, попри цей скептицизм, експедиція Вітовта стала предметом наукових досліджень сучасних литовських і білоруських істориків, яких зацікавили призабуті історичні джерела (свідчення французького посла Жільбера де Ланнуа й мемуари Михалона Литвина «Про норони татар, литовців і московитян» (1550) з його згадками про Таванський брід і «Вітовтову баню» на нижньому Дніпрі як склепінчасту будівлю з суцільного каменю, яка за часів Вітовта була митницею»¹⁵.

А. Бумблаускас зазначає, що у 2008 р. ні литовські, ні українські історики ще не мали достатньої уяви про місце півдня України й Криму в історії ВКЛ. А тому емоційна інтрига наукового відкриття цього регіону і ролі Вітовта в його колонізації стала реальністю у 2018 р., коли розпочався міжнародний проєкт археологічної експедиції за участі українських і литовських фахівців у пониззі Дніпра і Дністра¹⁶. У результаті відтворено як хронологію історії південної експедиції Вітовта у Надчорномор'я, так і її етапів та методів колонізації краю. Поставлено крапку у науковій дискусії стосовно факту отримання Вітовтом ярлику (документу на право власності) від його союзника золотоординського хана Токтамиша (1398) на володіння Західною частиною Надчорномор'я¹⁷.

Учасники литовсько-української південної наукової археологічної експедиції у 2016-2018 рр., під керівництвом С. Біляєвої, що досліджували фортеці литовської доби – пам'яток національного значення у пониззі Дніпра, у межах проєкту культурного центру Україна – Литва «Захист історичної спадщини України та Литви на території Херсонської області» та національної археологічної експедиції (2018) у Білгород-Дністровському (за керівництва Б. Черкаса), вияснили логістику походів Вітовта і принципи їх формування, встановивши, що вони мали характер військової експедиції. Встановлено, що дніпровські походи (лівобережний степ і пониззя Дніпра у 1397-1398 та 1399 роках) здійснювалися з Києва, а на Дністровський лиман у 1421 р. – з Кам'янця-Подільського. Однак в обох випадках побудова фортець і митниць відбувалася за одним планом: у місячний термін силами вояків з привізного будівельного матеріалу.

У відповідь на питання: «чи варто було Литві йти так далеко на схід і південь, коли доля її вирішувалася на заході, над Німаном», А. Бумблаускас дає ствердну відповідь. Аргументуючи її тим, що навряд чи ВКЛ утрималося б проти могутнього своїм військовим потенціалом Тевтонського ордену, що мав політичну підтримку західноєвропейських держав на чолі із папою Римським, якби не сконцентрувала сили величезного регіону – своїх руських теренів, населення яких долучилося до цієї боротьби з хрестоносцями¹⁸.

На думку А. Бумблаускаса, твердження, що Вітовт не боровся за Балтійське море потребує додаткового дослідження. Він допускає, що вже з 1422 р. Вітовт добре знав потенціал Тевтонського Ордену (154 замків у Пруссії і 104 – у Лівонії), проти 30-ти замків у всьому ВКЛ. На його думку, Вітовт змирився з втратою надії здобути вихід до балтійського узбережжя, тому його політичним пріоритетом стали східні та південні сусіди – Москва та Золота Орда¹⁹. Адже східна політика мала велику перспективу, оскільки співпадала з

¹⁴ Ibid. С. 43.

¹⁵ Ibid. С. 42-43.

¹⁶ Ibid. С. 52.

¹⁷ Ibid. С. 140-147.

¹⁸ Ibid. С. 32.

¹⁹ Ibid. С. 36-38.

прагненням українського населення на звільнення від ординців і здобуттям виходу до Чорного моря.

Литовський професор, побувавши в Україні упродовж останніх 10 років з місією знайомства з її історико-культурною спадщини ВКЛ, відзначив характерний жарт сучасних українців відносно того, що «литовці були найкращими загарбниками в їхній історії»²⁰. Допускаючи, що причиною таких стосунків була не тільки доброзичливість і мирний характер литовців: Литва не могла нав'язати іншим «ні мови, ні культури, ні релігії через те, що язичництво не спромоглося конкурувати з православ'ям, яке мало свої інституції й писемність»²¹.

Аналізуючи концепцію сучасного литовського соціолога З. Норкуса про ВКЛ як імперію (2018), вважає, що в значній мірі ця концепція заслуговує на увагу. Однак і визнає потребу подальшого її обговорення, виходячи з того, що ВКЛ була водночас доволі нетиповою імперією (не проголошеною і навіть не була королівством та існувала відносно недовго (до Люблінської унії 1569 року). Вона залишила по собі пам'ять не «тюрми народів», а колиски, в якій поряд з литовцями склалися самобутні білоруський та український народи, а також знайшли свою справжню домівку й інші народи (вірмени, татари, караїми, євреї, німці). Хоча, на його думку, володарі Литви прекрасно орієнтувалися не лише у західноєвропейській, а й у східноєвропейській політичних системах²².

У ході реалізації згаданого з українськими фахівцями спільного наукового проекту «Литовська доба в історії України» литовські історики отримали можливість відтворити в усіх деталях політику Вітовта щодо українських земель (Волині, Поділля, Київщини) та познайомитися з системою оборонних замків (Луцького, Київського, Кам'янець-Подільського). Водночас розглянуто місце українських земель у практичній реалізації геополітичного проекту Вітовта.

Українське бачення епохи Вітовта в історії України висловили Б. Черкас і Д. Вашук. Так, на їхню думку, після Кревської унії (1385) і до часу утвердження Вітовта як великого князя литовського (1392), він був у ВКЛ регіональним лідером, оскільки йому довелося стати волинським князем, за втрачену батьківську вотчину – Тракайське воеводство, він отримав у компенсацію від Ягайла саме Луцьк, володіння яким, на думку Б. Черкаса, допомогло йому налагодити відносини з місцевими руськими елітами та перетворити Вітовта на великокнязівського державного мужа. З часом місцеві князі, приєднавшись до волинського двору Вітовта, вже з 1389 р. воювали з Ягайлом, підтримуючи великокнязівські амбіції Вітовта²³, що в купі із союзом з Тевтонським орденом, змусило польський двір очолюваний Ягайлом у 1392 р. дати згоду на передачу великокнязівського престолу в Литві Вітовту, за умов визнання останнім короля Ягайла своїм сюзереном.

Ставши володарем ВКЛ і посівши трон у Вільно, Вітовт зберіг Луцьк як свою резиденцію в Україні та цілком розраховував на підтримку українських князівств, включно з волинськими князями. А успіх його політики спирався на зміцненні економіки, розширенні територій держави на південь і схід, що давало можливість перетворення ВКЛ

²⁰ Ibid. С. 31.

²¹ Ibid. С. 32.

²² Ibid. С. 33-34.

²³ Черкас Б., Вашук Д. Український вимір Вітовта // Бумблаускас А., Кіркенс Г. Епоха Вітовта в історії України... С. 70.

на велику східноєвропейську державу від Балтійського моря і до Чорного й активного політичного гравця у ЦСЕ, яка на той час уникне загрози інкорпорації до Королівства Польського²⁴.

Внаслідок розширення своєї влади на руські (українські) князівства ВКЛ, Вітовт отримав можливість проводити східну політику. Особливим поштовхом до цього став 1397 р., коли до Вітовта у Київ зі всім своїм двором і військом прибув золотоординський хан Токтамиш і попросив політичного притулку та військово-політичної допомоги. Ця політика союзу з Токтамишем, як легітимного правителя Орди, дозволяла Вітовту стати активним геополітичним гравцем на чорноморських теренах, що відповідало інтересам його руських (українських) володінь (Київського, Чернігівського, Поділля та Волині). І водночас давало йому шанс «відкрити собі і Європі Східну браму до євразійської політики (що контролювала Великий Степ від Надчорномор'я, Поволжя і до Середньої Азії).

Водночас вона була вигідна з огляду на отримання від Токтамиша ярлика на визнання кордонів ВКЛ, які досягали узбережжя Чорного моря, а також остаточного звільнення від сплати так званих «упоминків» (грошової виплати) за українські землі, приєднані за Ольгерда до ВКЛ у 1362(3) р.²⁵

Успіх південної політики Вітовта гарантував йому вихід на північне відгалуження Великого Шовкового шляху, який у золотоординські часи був дуже прибутковим і цікавим не лише Венеції та Генуї, а також країнам ЦСЕ. Отож, як наголошує Б. Черкас, у кінці XIV – початку XV ст. розігрувалася велика гра на геополітичній шахівниці не тільки Східної Європи, а й Центрально-Європейської». Успіх Вітовта у східній золотоординській політиці, яку він реалізовував на теренах Київського князівства, де був головний політичний і військовий форпост його південних походів з кінця XIV – до 30-х років XV ст., зрештою і визначив важливість цього регіону у ЦСЕ.

У результаті Вітовт отримав політичну підтримку з боку німецького імператора та папи Римського у планах утвердження на частині Великого Шовкового шляху, який морем з Трапезунда, чи сушею через Кавказ прямував до портів Криму, а затим морем (за посередництва генуезьких факторій у Криму, чи сушею до венеційської Тани (Азова), йшов вздовж берегів Надчорномор'я, заходячи у Дніпро-Бузький і Дністровський лимани і Дунай. А тому важливість портів Дашів, Хаджибей, Білгород-Дністровський, Кілія надзвичайно зроста.

Торгові каравани на суші рухались степом через Перекоп до Дніпра, де в районі острова Тавань існувала система переправ через річку. А далі цей маршрут розділявся на три напрямки: перший, сушею вздовж і човнами по Дніпру на північ до Києва; через південний Буг на Волинь і Галичину і до Дністра, а далі вже у різні частини Європи²⁶.

Вже у 1397 р. Вітовт здійснив похід у межиріччя Дніпра та Південного Бугу, заснувавши фортецю Св. Яна і на Дніпро-Бузькому лимані (ймовірно Вітовку) та митницю і фортецю біля сучасного м. Первомайська. Якщо на балтійському узбережжі у ВКЛ тоді не було шансів долучитися до відомого північноєвропейського Ганзейського торгового союзу, то на півдні вони з'явилися²⁷.

²⁴ Ibid. С. 70-82.

²⁵ Ibid. С. 86.

²⁶ Ibid. С. 82-104.

²⁷ Бумблаускас А., Кіркене Г. Епоха Вітовта в історії України... С. 99-103.

Саме з вітовською південною політикою сучасні дослідники пов'язують початки формування українського козацтва. Адже за нього тут – в низов'ях Дніпра формуються прикордонні загони, що несли свою службу в фортецях, захищали ВКЛ від Великого степу, за що отримали статус «панцирних слуг»²⁸.

Тож не дивно, наголошує Б. Черкас, що саме запорожці аж до кінця XVIII ст. зводили свою традицію до Вітовта. У 1705 р., коли відбулося розмежування кордонів між Московською державою й Османською імперією, козаки показували неподалік Старого Очакова камінь, на якому було написано ім'я Вітовта, говорячи, що «від короля Витулта туркам граница по Буг, Старий Очаков а водою конем поки копитом дістає»²⁹. У 1415 р. Вітовт продовжив укріплення кордонів ВКЛ на чорноморському узбережжі, заснувавши фортецю і порт Хаджибей (суч. м. Одеса), через який відбувалася торгівля зерном з Константинополем. На південно-західному напрямку кордони ВКЛ на 1421 р. вийшли на Придунав'я і чорноморського узбережжя в районі Дністра³⁰.

Таким чином, у другій половині XIII – XV ст. був успішно реалізований проект створення Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського – фактично нової імперії на колишніх землях Західної та звільненої від ординської залежності Південно-Західної Русі (України). Звільнені у XIV ст. від ординського панування руські землі опинилися у складі двох геополітичних гравців регіону – ВКЛ на заході та Великого князівства Московського – на сході. У XIV ст. українці зробили свій геополітичний вибір: для них перебування у складі ВКЛ означало не тільки більш як сто років раніше звільнення від ординської залежності, а й поновлення києво-руської як державної традиції, так духовно-культурної спадщини.

І сучасні українські історики цей геополітичний вибір вважають вдалим, оскільки в його результаті сталося відродження традиційного державного та соціокультурного розвитку, розширення української адміністративної і правової юрисдикції на причорноморські землі між Дніпром та Дністром. Вкрай важливим було зміцнення військової потуги на українській ділянці традиційно небезпечному у протистоянні з кочовиками на Великому Кордоні: створення особливого прикордонного війська як важливої складової частини литовського війська Гедиміновичів. У кінці XV ст. у його складі за ініціативи українських прикордонних урядників і утворилося українське козацтво, що у другій половині XVI-XVII ст. стало уособлювати соціальний та політичний ідеал українців та реалізовувати їх прагнення до створення власної козацької держави.

У свою чергу ВКЛ отримало можливість перетворитись з кінця XIV – 30-х років XV ст. на найбільш впливову в ЦСЄ державу, здатну контролювати землі від Балтики до Чорного моря, користуючись тепер не тільки всіма вигодами давнього балтійського-чорноморського торгового шляху «з варяг у греки», а й транзитної торгівлі у рамках Великого Шовкового шляху.

²⁸ Українське Козацтво і Велике князівство Литовське. К.: Вид-во ТОВ «Балтія-Друк», 2014. 200 с.

²⁹ Бумблаускас А., Кіркене Г. Епоха Вітовта в історії України... С. 149.

³⁰ Ibid. С. 127.

Natalia Shevchenko, Maksym Zakharchenko

**Lithuanian-Ukrainian scientific project 'Common Historical heritage of Grant Duchy
Lithuania and regional memory of Eastern Europe'**

Abstract. In the second half of 13-15 centuries the project of creating the Grand Duchy of Lithuania, Rus, and Samogitia, a de facto new empire in the former Western lands and Southwestern Rus (Ukraine), which was liberated from Horde dependence, was successfully implemented. Released in the 14 century from Horde rule, the lands were part of two geopolitical players in the region – the GDL in the west and the Grand Duchy of Moscow – in the east. In the 14 century Ukrainians made their geopolitical choice: for them, being a part of the Grand Duchy of Lithuania meant not only more than a hundred years before liberation from Horde dependence, but also the restoration of Kyivan Rus' state tradition and spiritual and cultural heritage. And modern Ukrainian historians considered that geopolitical choice successful, as it resulted in the revival of traditional state and socio-cultural development, the expansion of Ukrainian administrative and legal jurisdiction to the Black Sea lands between the Dnieper and the Dniester.

It was extremely important to strengthen military power on the Ukrainian section of the Great Border, which was traditionally dangerous in the confrontation with the nomads: the creation of a special border army as an important part of the Lithuanian army of the Gediminids. At the end of the 15 century on the initiative of Ukrainian border officials, the Ukrainian Cossacks were formed as part of it, which in the second half of the XVI-XVII centuries began to embody the social and political ideals of Ukrainians and realized their desire to create their own Cossack state.

In its turn, due to Ukraine's accession to its membership and a successful policy in support of independence from the Horde of the Crimean Khanate, the GDL was able to become the most influential state in Central and Eastern Europe from the end of the 14th to the 30s of the 15th century, which regained control of the Baltic coast and gained access to the Black Sea, which gave it the opportunity to take advantage not only of all the benefits of the ancient Baltic-Black Sea trade route 'from the Vikings to the Greeks', and also transit trade within the Great Silk Road.

Keywords: Grant Duchy Lithuania, national identity, regional historical memories, regional historical memory of Eastern Europe, state policy of national memory, Lithuanian-Ukrainian scientific project 'Common Historical heritage of Grant Duchy Lithuania and regional memory of Eastern Europe'